

N.TO'RESHOVA SHE'RIYATIDA O'XSHATISHLARNING STILISTIK XUSUSIYATLARI

Qulmuratova Periyzat Jaksilikovna

ORCID: 0009-0007-6108-3902

pkulmuratova@gmail.com

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston xalq shoiri N.To'reshova asarlarida qo'llanilgan o'xshatishlarning stilistik xususiyatlari va poetik ta'sirchanlikni oshirishdagi xizmati va ma'nosi aniqlangan. Shoir ijodida o'xshatishlarning strukturasi tahlil qilinib, shoirning individual uslubini ochib berishdagi ahamiyati o'rganildi. Shuningdek, shoir ijodidagi o'xshatishlarning grammatik xususiyatlari guruhlariga bo'lib o'rganilgan. Tadqiqot natijalari N.To'reshova poetik tilining obrazlilik va ekspressivlik jihatidan boy ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: o'xshatish, stilistik xususiyatlar, o'xshatish predmeti, o'xshatish obrazi, o'xshatish asosi, o'xshatish ko'rsatkichi, lingvopoetika

STYLISTIC FEATURES OF SIMILES IN THE POETRY OF N. TO'RESHOVA

Qulmuratova Periyzat Jaksilikovna

ORCID: 0009-0007-6108-3902

pkulmuratova@gmail.com

Karakalpak State University named after Berdakh

Abstract: The article identifies the stylistic features of similes used in the works of N. Toreshova, as well as their role and significance in enhancing poetic expressiveness. The structure of similes in the poet's creative works has been analyzed, revealing the individual characteristics of her style. The similes found in the poet's works are analyzed and classified into groups according to their grammatical characteristics. The results of the study confirm that N. Toreshova's poetic language is rich in imagery and expressiveness.

Keywords: similes, stylistic features, object of comparison, image of similes, basis of similes, linguopoetics

KIRISH. Har qanday asarning ta'sirchanligini, emotsional-ekspressivligini oshirishda badiiy tasvir vositalari alohida xizmat o'taydi. Shuning uchun ham uning rangbaranglikka boy bo'lib kelishi asar muallifining so'z tanlash mahoratiga, tilning

elementlaridan to'g'ri foydalana olish qobiliyatiga bog'liq bo'lib keladi. Badiiy tasviriy vositalar ichida o'xshatishlar alohida xizmatni bajaradi. O'xshatishlar - tilshunoslikda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan, ekspressivlikni kuchaytiruvchi badiiy vosita. O'xshatishlarni yasashda ikki predmet yoki hodisa biri ikkinchisiga tenglashtiriladi. Bu holda ikki predmetning orasida qandaydir bog'liqlik yoki o'xshashlik e'tiborga olinishi kerak.

Shoir va yozuvchilarning ijodida qo'llanilgan til birliklari lingvopoetika ilmda har tomonlama o'rganilib kelinmoqda. Asosan shoir N. To'reshovning ijodida qo'llanilgan o'xshatishlarning lingvistik jihatdan tahlil qilinishi katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - eng qadimgi davrlardan boshlab lingvistika fanida o'rganilib kelinayotgan o'xshatishlarning Qoraqalpog'iston xalq shoiri N. To'reshova asarlarida qo'llanilish xususiyatlarini aniqlash, ularning turli ma'nolarini ochib berish hamda stilistik vazifasini o'rganishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. O'xshatishlar tilning eng qadimgi davrlardan beri shakllanib kelayotgan tasviriy vositalaridan biri bo'lib, olimlar tomonidan poetika va ritorika nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Miloddan avvalgi IV asrdan boshlab Panini grammatikasidan tortib qadimgi hind poetika-grammatik traktatlarida o'xshatishlar poetik shakl sifatida tadqiq etilgan. Evropada o'xshatishlarni o'rganishga XX asrning birinchi yarmidan boshlab alohida e'tibor qaratilgan. Olim Grenville Kleiser o'zining "Similes and Their Use" nomli kitobida poeziya va nasrdagi o'xshatishlarga oid matnlarni to'plagan. O'zbek tilshunos olimi N. Mahmudov fikriga ko'ra, "Turg'un o'xshatishlarning aksariyati dastlab erkin shaklda qo'llanilgan, keyinchalik esa xalq orasida keng tarqalib, barqarorlashib borgan".

Qoraqalpoq tilida o'xshatishlar alohida monografik tadqiqot doirasida P. Najimov tomonidan o'rganilgan bo'lib, olim qoraqalpoq tilidagi o'xshatishlarning lingvistik xususiyatlarini yoritib bergan. U o'xshatish haqida quyidagi fikrni bildiradi: "Predmet yoki hodisaning o'xshash, umumiy belgilar asosida bir narsani ikkinchi bir narsa bilan solishtirish orqali ularning o'xshashlik yoki farqlilik tomonini obrazli, badiiy, emotsional-ekspressiv jihatdan kuchaytirib beruvchi stilistik vosita" [5:14].

Tadqiqotning metodologik asosini lingvistika, lingvopoetika va qiyosiy tahlil yondashuvini tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Matnni tahlil qilish usuli - misollar N. To'reshovning 2020-yilda nashr etilgan "Ana" qo'shiqlar to'plamidan olingan. Semantik-stilistik tahlil - o'xshatish tarkibidagi obrazlar ajratilib, ularning denotativ va konnotativ ma'nolari aniqlangan. Shu orqali o'xshatishlarning poetik ta'sir kuchi ochib berilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. O'xshatishlar tasvirlanayotgan obyekt, predmet yoki hodisani yanada aniqroq va obrazliroq ifodalashda muhim o'rin egallaydi. Tilshunoslikda A. Najimov o'xshatishlarning shakllanishida ishtirok etuvchi

elementlarni to'rt turga ajratib ko'rsatadi. Agar badiiy matnda ushbu elementlarning barchasi qatnashsa, to'liq o'xshatish hosil bo'ladi:

1. O'xshatilayotgan predmet - "o'xshatish predmeti".
2. O'xshatish vositasi - "o'xshatish obrazi".
3. Taqqoslanayotgan ikki predmetga xos umumiy belgi, ya'ni o'xshatish uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi xususiyat - "o'xshatish asosi".
4. O'xshatish konstruktsiyasini shakllantiruvchi grammatik ko'rsatkich - "o'xshatish vositasi (ko'rsatkichi)".

Shoira N. To'reshovanning "Qizlardiń" qo'shig'idagi quyidagi misolni ko'rib chiqamiz:

*Tańnuń nurlı shuǵlasındaý júzi bar,
Sholpan kibi jawdır ala kózi bar [6:15].*

Birinchi qatorda o'xshatilayotgan predmet - "júz", o'xshatish obrazi - "tańnuń nurlı shuǵlası", o'xshatish asosi - "nurlilik, yaltirash", o'xshatish ko'rsatkichi - "-day" qo'shimchasi. Ikkinchi qatorda o'xshatilayotgan predmet - "kóz", o'xshatish obrazi - "Sholpan (yulduz)", o'xshatish asosi - "yorqinlik, nur sochish", o'xshatish ko'rsatkichi - "kibi" bog'lovchisi hisoblanadi. Ushbu misolda yuqorida keltirilgan to'rt elementning barchasi ishtirok etib, to'liq o'xshatish konstruktsiyasi hosil qilingan.

Shuningdek, o'xshatishlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydigan o'xshatish ko'rsatkichi ba'zan yashirin shaklda ham qo'llanilishi holatlari uchraydi. Masalan:

*Qáddi-boyı dál báhardıń ózi bar,
Juparınan álem másdur qızlardıń [6:15].*

Ushbu misolda "Qáddi-boyı dál báhardıń ózi bar" misrasida o'xshatish munosabati aniq ifodalangan. Bu yerda tasvirlanayotgan predmet - qaddi-basti, ya'ni qizning tashqi ko'rinishi hisoblanadi. Unga qiyoslanayotgan obraz - bahor bo'lib, u go'zallik, yoshlik va yangilanish kabi ijobiy xususiyatlarni o'zida mujassam etadi. Ikki predmetni bog'lab turgan o'xshatish asosi esa umumiy estetik belgilar, ya'ni go'zallik, noziklik va iliqlikdan iboratdir.

Biroq ushbu qatorda o'xshatishni ifodalovchi grammatik ko'rsatkichlar, ya'ni - day/-dey, kibi, yanli kabi shakllar bevosita qo'llanilmagan. Shu sababli mazkur o'xshatishda o'xshatish ko'rsatkichi yashirin shaklda ifodalangan deb qaraladi. Muallif "bahorning o'zi" degan ifoda orqali qizning qaddi-basti oddiy taqqoslash vositalari yordamida emas, balki to'liq badiiy obraz - bahor timsoli bilan tenglashtiriladi. Bu esa matndagi ifoda ta'sirchanligini va emotsional-ekspressiv kuchini yanada oshiradi.

O'xshatishlarning yasalişhiga keladigan bo'lsak, professor P. A. Najimov o'xshatishlarni hosil qiluvchi ko'rsatkichlarni quyidagi guruhlariga ajratadi. Bu ko'rsatkichlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, muayyan tizimni tashkil etadi:

1. Morfologik ko'rsatkich;

2. Sintaktik ko'rsatkich;
3. Morfologik-sintaktik ko'rsatkich;
4. Leksik-grammatik ko'rsatkich;
5. Intonatsion ko'rsatkich [5:16].

Shoira N. To'reshova qo'shiqlarida yuqorida keltirilgan o'xshatish ko'rsatkichlarining barchasi faol qo'llanganini kuzatish mumkin.

1. Morfologik ko'rsatkich. Bunda o'xshatish ma'nosini ifodalovchi affikslar asosiy rol o'ynaydi (-day/-dey, -gan/-gen, -dayin/-deyin va boshqalar). Masalan:

Bir qáwimles tutas qongán awılday,
Tuwısqanday, ayırılmas bawırday [6:4].
Meyiliske jarasıq aqquwday kórki [4:6].

Ushbu misralarda o'xshatish ko'rsatkichi sifatida -day/-dey, affikslari qo'llangan bo'lib, ular orqali o'xshatish munosabati grammatik jihatdan ifodalangan. O'xshatish obrazi esa "awıl", "tuwısqan", "bawır", "aqquw" kabi tabiat va qarindoshlik tushunchalarini bildiruvchi so'zlar bilan ifodalangan. Bu esa badiiy matnda obrazlilikni kuchaytirib, ifodaning ta'sirchanligini oshiradi.

2. Sintaktik ko'rsatkich. Bunda badiiy ifoda o'xshatish ma'nosini bildiruvchi yordamchi so'z turkumiga mansub birliklar bilan birikadi: (kibi, siyaqli, ya'ni, misli, misali, tarizli, taqillette va boshqalar). Masalan:

Berdaq kibi shiyrin tilim bar meniń [6:3].
Qarlıgash qanatın esleter qası,
Quyashta jiltırar misalı maqpal [6:27].

Shuningdek, shoir ijodida yordamchi so'zlarning takroriy qo'llanish holatlari ham uchraydi. Masalan:

Misli gáwhar kibi dónedi dúnya,
Jasılı - báhárdur, qızılı - dozaq [6:106].

3. Leksik-grammatik ko'rsatkich. Bunda maxsus leksik birliklar hamda ularning grammatik shakllari orqali ikki predmet o'rtasidagi o'xshashlik aniqlanadi. Masalan:

Qáne, men de saqıy gúz qusap,
Jemisli etsem kewil bağların [6:57].
Birin tutsam, biri qashar,
Biri Mağrip - Mashriq usar [6:29].

Shoira ijodida o'xshatish ko'rsatkichlarining aralash qo'llanish holatlari ham kuzatiladi. Bunda bir badiiy matn tarkibida bir nechta lingvistik ko'rsatkichlar - morfologik, sintaktik va leksik-grammatik vositalar birgalikda ishtirok etishi mumkin. Masalan:

Sırımdı aytsam bosadım,
Misalı qusqa usadım,
Sennen quwat, kúsh alıp,

*Altın monshaq jasadım,
Qosıgım! [6:63].*

Ushbu misolda “mısalı” va “usadım” birliklari orqali sintaktik hamda leksik-grammatik ko‘rsatkichlarning uyg‘un qo‘llanilganini ko‘rish mumkin. Bunday aralash o‘xshatish modeli obrazning ekspressivlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Shoiri ijodidagi o‘xshatish ko‘rsatkichlarining bunday sinkretik qo‘llanilishi obrazlilikni kuchaytirib, badiiy ifodaning ko‘p qatlamli bo‘lishini ta’minlaydi.

Shoiraning qo‘shiqdarida o‘xshatishlarning yana bir xususiyati - ularning gap (sintaktik) tuzilma shaklida kelishidir. Bunga quyidagi misolni keltirish mumkin:

*Ol kópke unaydı
Bunı bilemen,
Ol mağan qusaydı,
Men bolsa oğan. [6:69]*

Berilgan misolda o‘xshatish morfologik ko‘rsatkichlar orqali emas, balki leksik-grammatik vositalar asosida o‘zaro parallel shaklda qurilgan. Natijada ikki tomonlama o‘xshatish konstruktsiyasi hosil bo‘lgan. Bu oddiy o‘xshatishdan farq qilib, shoiraning individual stilistik xususiyatini yaqqol namoyon etadi.

Shoiraning ijodida uning shaxsiy ijodiy uslubini ifodalovchi o‘xshatishlar ham tez-tez uchraydi. Masalan:

*Gúbelek ushıp júr, gúlge, gá jońıshqa japıraǵına qonıp,
Pisent etpes quyash háwirin, onnan ózinshe izler ilham,
Ózimdi oğan uqsataman, súyip, mehir-muhabbatqa tolıp,
Men de bala táshwishinde, gá iste, gá izleniw, gá joldaman [6:110].*

Ushbu parchada o‘xshatish leksik-grammatik ko‘rsatkich - “uqsataman” asosida ifodalangan. G‘uncha (gúbelek) obrazi orqali harakat, erkinlik va izlanish semantikasi yaratiladi, shu sababli lirik qahramon o‘zini unga qiyoslaydi. Bu yerda kengaytirilgan o‘xshatish konstruktsiyasi kuzatiladi.

N. To‘reshova ijodida uchraydigan o‘xshatishlarni semantik jihatdan bir necha guruhlariga ajratish mumkin:

1. Inson tana a‘zolari bilan bog‘liq o‘xshatishlar. Bu guruhga kiruvchi o‘xshatishlar inson tashqi va ichki tana a‘zolarining shakli, nozikligi, tuzilishi va boshqa belgilariga ko‘ra boshqa predmetlarga qiyoslanadi. Masalan:

*Eti qarday appaq, naǵız bota kóz, [6:26]
Qarlıǵash qanatın esleter qası,
Quyashta jiltırar mısalı maqpal,
Jup-juqa lábleri, mısalı anar [6:27]
Hárkimsenin mushtay júregi [6:30]
Sholpan kibi jawdır ala kózi bar [6:5]*

XULOSA. Tadqiqot natijalari shoir N. To'reshova ijodida qo'llanilgan o'xshatishlar mazmun va shakl jihatidan o'ziga xos tizimni tashkil etishini, ular turli stilistik maqsadlarda qo'llanilishini ko'rsatadi. O'xshatishlarning shakllanishida ularning strukturaviy xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Ayniqsa, o'xshatish obrazi va uning semantik ko'rsatkichlari yangi stilistik imkoniyatlarning yaratilishiga xizmat qiladi. Shuningdek, shoira ijodiy mahorati tufayli o'xshatishlarning tarkibi va ko'chma ma'nosi yanada kengayib, badiiy ifodaning boylashishiga olib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бекбергенов, А. (1990). Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Қарақалпақстан.
2. Бердимуратов, Е. (1994). Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Қарақалпақстан.
3. Kleiser G. (1925). Similes and their use. - New York: Funk and Wagnalis Company, - 381 p.
4. Маҳмудов Н., Худойберганова Д. (2013). Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. - Тошкент: Маънавият. - Б. 5
5. Нажимов. П Қарақалпақ тилинде теңеўлер. Нөкис. 2014
6. To'reshova N. Ana (Qosıqlar toplanı) (2020). - Nókis: "Qaraqalpaqstan".